

DOI: 10.46340/eppd.2020.7.2.13

Антон Бадер, к. і. н.

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
Україна*

РЕВОЛЮЦІЯ ЯК ВИД ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ: СУТНІСНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Anton Bader, PhD in History

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3670-5753>

SI «Lugansk Taras Shevchenko National University», Ukraine

REVOLUTION AS A TYPE OF ARMED VIOLENCE: ESSENCE AND TERMINOLOGICAL ANALYSIS

The article highlights the main concepts of revolution as a special type of armed violence, which is nowadays formed in political science. Due to the complex analysis of the above ideas, the author concludes that the most optimal is the concept proposed by the scientist Ch. Johnson, which is based on the consideration of the personal factor and daily life of the masses in the process of forming the causes that lead to radical changes through the use of weapons. Also important is an analysis of the essence of revolution in the context of the world-systemic approach of I. Wallerstein.

The author argues that the revolution is a form of mass internal armed violence that leads to rapid, fundamental changes in all spheres of society, in particular in the institutions of political interaction and mass consciousness.

Keywords: revolution, armed violence, political science, concept, Ch. Johnson, I. Wallerstein.

Революція як вид збройного насилля та важливий суспільно-політичний феномен розвитку людства, завжди привертала увагу академічного середовища. В Україні зацікавленість указаним феноменом посилилась останніми роками, коли внаслідок такого політичного явища як «Революція гідності» 2014 р., значно змінився внутрішньо та зовнішньополітичний вектори розвитку країни. Одним із ключових питань, що сьогодні активно обговорюються вітчизняними та зарубіжними науковцями є розуміння революції як особливого виду збройного насилля. Актуальним є і розгляд указанного феномену як засобу політичних, соціально-економічних змін та, як наслідок, розв'язання суспільних протиріч шляхом застосування опозиційними силами зброї. Привертають увагу дослідників й такі аспекти як доцільність застосування збройного насилля, його ефективність у процесі реалізації суспільних змін.

Аналізу головних концепцій революції як виду збройного насилля і присвячена ця наукова стаття.

В академічному середовищі дискусійною залишається проблема розмежування таких видів збройного насилля як громадянська війна та революція. Відзначимо, що у трактуванні цих понять сьогодні не має єдиної точки зору. Так, у межах марксистської наукової школи ці явища досить часто ототожнювались. Зокрема, у роботі «Громадянська війна у Франції» К. Маркс аналізував події революції 1871 р., що отримала назву «Паризька комуна». Під гаслом щодо «переростання імперіалістичної війни в громадянську» В. Ленін розумів не що інше як те, що з'явилися реальні можливості успішної реалізації соціалістичних революцій у багатьох державах світу¹.

Професор С. Ланцов у вказаному контексті вважає, що: «Поняття «громадянська війна» і «революція» дуже близькі між собою. І той, і інший соціально-політичний феномен пов'язаний з глибокими внутрішніми конфліктами, що виникають на основі економічних, соціальних і політичних протиріч, розбіжності базових духовних цінностей. Але якщо політичні революції – це

¹ Ланцов, С.А. (2009). Гражданские войны и революции: сравнительный анализ внутривнутриполитических конфликтов XX – начала XXI века. *ПОЛИТЭКС: Политическая экспертиза*, 5, 1, 126.

досить обмежений за часом переворот, у ході якого вирішується питання про владу, то громадянська війна, найчастіше, – затяжний збройний конфлікт, підсумок якого може залежати не тільки від внутрішніх, але і від зовнішніх факторів. Революція може стати імпульсом громадянської війни, якщо результати перевороту не влаштовують значну частину суспільства. Внутрішньополітичний конфлікт може з самого початку отримати форму громадянської війни, але тоді перемога прихильників радикальних змін де-факто призведе до революції. Якщо ж перемогу здобувають прихильники «старого порядку», то ніяких революційних змін не відбувається»¹.

Указаний автор підкреслює і те, що причинами громадянських війн можуть виступати не лише соціально-політичні та соціально-економічні, а також і етнонаціональні фактори. Зрозуміло, що за таких умов про зміну суспільного ладу взагалі не йдеться, а причиною протистояння виступає, з одного боку, намагання зберегти територіальну цілісність держави, а з іншого – національно-державного самовизначення².

Революцію слід відрізнити і від інших видів внутрішнього збройного насилля, зокрема, від бунтів та повстань. Так, Ю. Постовойт вказує на те, що: «Від революцій слід відрізнити «бунти» і «повстання». Перші являють собою стихійну реакцію на дії влади, носять нетривалий характер і спрямовані проти конкретних осіб без особливих претензій на зміну соціально-політичної ситуації. Другі – відрізняються більшим ступенем організованості, однак, вимоги повсталих зазвичай обмежені зміною уряду та наданням пільг і привілеїв окремим соціальним групам і не претендують на розширення політичних прав або зміни стратифікаційних характеристик»³.

Виходячи із вище зазначеного, стає цілком очевидною необхідність ґрунтовного аналізу сутності та запропонованих різними авторами підходів до дефініцій такого складного й дискусійного феномену як революція. Як відомо саме слово «революція» почало застосовуватись наприкінці середніх віків, і позначало воно кругообіг небесних тіл. Першим у соціальному значенні «переворот» його застосував Н. Макиавеллі, однак, широкого розповсюдження та застосування цей термін у період відродження не отримав. Загалом, слід визнати, що революція – це феномен, який з'явився в Новий період історії і характерний він для капіталістичних відносин, або такої світ-системи як світ-економіка (за І. Валлерстайном).

Розповсюдженою є думка, що початком застосування терміну «революція», в більш-менш сучасному значенні, є період Великої Французької революції, а саме коли Людовік XVI на питання чи є падіння Бастилії повстанням, отримав відповідь, що це революція. Однак, більш ґрунтовний аналіз дозволяє сказати, що ця дефініція застосовувалась і раніше. Зокрема, термін «революція» зустрічається в текстах кінця XVI – початку XVII ст. англійського філософа Ф. Бекона, який використовував його для позначення «політичного перевороту»⁴.

Загалом, у період Просвітництва відбувається перше становлення та осмислення терміну «революція», відповідно, його межі та відмінності від подібних явищ ще не були окреслені. Так, Д. Юм дійсно застосовував цей термін до політичних революцій, а саме до заворушень, повалення правителя, змін уряді та в громадських справах⁵. До революцій він відносив події в Англії 1640 р. та 1688 р. Поряд з цим мислитель був упевнений, що це явище характерне і для більш ранніх періодів історії, зокрема, він уважав, що революції траплялись у Стародавній Греції, Римі та у бриттів⁶.

Подібну точку зору відстоював англійський політичний діяч Г. Болінгборк (1678 – 1751) та публіцист Е. Берк (1729 – 1797). У роботах указаних авторів слово «революція» застосовувалась для позначення змов, заколотів та політичних переворотів, що характерні для людства з найдавніших

¹ Ланцов, С.А. (2009). Гражданские войны и революции: сравнительный анализ внутривнутриполитических конфликтов XX – начала XXI века. *ПОЛИТЭКС: Политическая экспертиза*, 5, 1, 126.

² Ланцов, С.А. (2009). Гражданские войны и революции: сравнительный анализ внутривнутриполитических конфликтов XX – начала XXI века. *ПОЛИТЭКС: Политическая экспертиза*, 5, 1, 126.

³ Пустовойт, Ю.А. (2017). Бунт, восстание, революция: организованное насилие горожан в контексте модернизационных процессов. *Вестник Бурятского государственного университета. Экономика и менеджмент*, 71-81.

⁴ Бекон, Ф. (1978). *Сочинения в двух томах*. Т. 1. Москва: Мысль, 199.

⁵ Hume, D. (1773). *The history of England, from the invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688*. In eight volumes. London: Printed for Cadell, 2, 27, 28, 29, 39, 46, 118

⁶ Hume, D. (1773). *The history of England, from the invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688*. In eight volumes. London: Printed for Cadell, 82, 132, 150, 160, 195, 293

часів. До сучасних революцій Г. Болінброк відносив англійські революції 1640 та 1688 рр.¹. Е. Берк, будучи свідком, до аналізованого феномену зараховує не лише англійські, а й французьку революцію 1789 р.².

Починаючи з Вольтера та Монтеस्क'є до окресленого вище розуміння революції додається ще один компонент, який характерний і для сьогоднішніх визначень цього феномену. Вказані мислителі під революцією розглядають вже не тільки політичний переворот, чи зміну влади, вони бачать її як природний процес, що призводить до суттєвих змін політичного ладу та державного устрою³. Так, Монтеस्क'є відносить до революцій зміну династій в Стародавньому Китаї, Греції та Римі прихід до влади Цезаря та поділ Римської імперії⁴. Поряд з цим, для мислителя революцією також є і зміна влади, чи форми держави в процесі народного повстання.

Подібна логіка прослідковується і у К. Гельвеція, який уважав, що революції є неминучим та, навіть, необхідним явищем, оскільки вони змінюють обличчя держави, за рахунок суттєвих перетворень у короткий проміжок часу⁵.

Ураховуючи наявний досвід та тодішнє теоретичне осмислення феномену революція Дідро та Д'Аламбер у енциклопедії 1751 року випуску вже розділяють поняття «повстання» та «революція». Під першим вони розуміють: «виступ народу проти государя»⁶. Під другим – «... значну зміну в управлінні державою». Окрім того, в роботі зазначається, що: «Немає таких держав, в яких не відбулося б більше або менше революцій». Процес пошуку відмінностей революції від інших подібних явищ продовжився і надалі. Так, Гегель відрізняв реформи від революції масовою участю в останній народу⁷.

Зазначений пошук відмінностей простежується і в роботі Дж. Кларка 1862 р., що має назву «Історія і теорія революцій» та є однією з перших розвідок безпосередньо присвячених аналізованому феномену. Зокрема, на думку вказаного автора: «Повстання, як термін, тільки позначає збройний опір владі. Заколот – це тільки обурення та підйом проти влади. Кожен з них не обов'язково повинен вести до революції, але вони часто стають першими симптомами її пришествия, першими сходинками її розвитку. Але повстання та заколот можуть бути результатом примхи, пристрасті, амбіцій, ревностів або інших простих локальних причин, і вони швидко проходять»⁸.

У вказаній роботі Дж. Кларк наводить декілька визначень революції спільним для яких є ідея про те, що створенню нового передують руйнування та розкладання старого. На думку автора, революція може визначатись як: «радикальна або органічна зміна в устрої держави (форми правління), вчинена мирним або насильницьким шляхом»; «... успішний опір існуючій владі, через який інституціонується (засновується) і встановлюється нова форма влади»; «... зникнення старих форм, застарілих установ та підйомом нових, щоб знайти новий рух у розвитку та історії»⁹.

Окрім того, у XIX ст. прослідковуються перші спроби класифікувати революції. Так, релігійна війна у Німеччині XVI ст. починає розглядається як різновид революції, іншою, політичною називається революція у Франції. Англійська справедливо вважалась такою, що поєднує у собі риси як релігійної, так і політичної революції¹⁰. Т. Карлейль у своїй багатотомній роботі, присвяченій Французькій революції також, по суті, відносить її до політичної сфери. Дослідник формулює наступне визначення вказаного феномену: «Французька революція – це відкрите повстання та насильницька перемога анархії, що вирвалася на свободу, проти влади, що розклаталась та вичерпала

¹ Болінброк, Г. (1990). *Письма об изучении и пользе истории*. Москва: Наука, 176.

² Берк, Э. (2001). *Правление, политика и общество*. Москва: Наука, 100, 107, 227, 280, 399.

³ Вольтер (1988). *Философские сочинения*. Москва: Наука, 725; *Философия в Энциклопедии Дидро и Даламбера* (1994) Москва: Наука, 277; Монтеस्कье, Ш.Л. (1999). *О духе законов*. Москва: Мысль, 32.

⁴ Монтеस्कье, Ш.Л. (1999). *О духе законов*. Москва: Мысль, 94-95.

⁵ Гельвеций (1973). *Рассуждение I. Об уме самом по себе. Гельвеций. Сочинения в двух томах*. Т-1. Москва: Мысль, 243.

⁶ *Философия в Энциклопедии Дидро и Даламбера* (1994). Москва: Наука, 109.

⁷ Гегель (1831). *Английский билль о реформе 1831 года. Политические произведения*. Москва: Наука, 413.

⁸ Clark, J. (1862). *The History and Theory of Revolutions. From the Princeton Review for April 1862*. Philadelphia: William S. & Alfred Martien, 6.

⁹ Clark, J. (1862). *The History and Theory of Revolutions. From the Princeton Review for April 1862*. Philadelphia: William S. & Alfred Martien, 5.

¹⁰ Гизо, Ф. (1996). *История английской революции*. Т-1. Ростов на Дону: Феникс, 31; Карлейль, Т. (2008). *История Французской революции*. Москва: ЭКСМО, 141.

себе ...»¹. Існувала й інша точка зору, зокрема, В. Блос уважав англійську революцію політичною, а французьку визначає як соціальну².

Феномен революції стає одним із центральних категорій у марксистській науковій школі, що почала зароджуватись у другій половині XIX ст. Сам К. Маркс досить розумів це явище. У своїх численних роботах він використовував дефініцію політична та соціальна революція, однак, визначення їм не дає. Згідно з К. Марксом до капіталістичної формації соціальні революції – це трансформації у суспільстві, що можуть відбуватись як насильницьким, так і не насильницьким шляхом. Дослідник ставить на перший план та відмежовує переворот в економічних умовах виробництва від юридичного, політичного, релігійного, художнього чи філософського перевороту, що також характерні для революції. Однак, не дивлячись на відсутність чіткості саме у К. Маркса з'являється характеристика, що стає ключовою для визначення аналізованого феномену в цій науковій школі. Отже, революція за К. Марксом – це корінний переворот³.

З творчості Ф. Енгельса починає розвиватись ідея щодо світової революції. Європейські революції, що відбулись на той момент, дослідник уважав частинами однієї загальної революції. Він також уважав, що німці здійснили філософську революцію, французи – політичну, англійці – соціальну⁴. Однак: «Тільки соціальна революція, і є тією справжньою революцією, в яку повинні вилитися революції політична та філософська...» – зазначає Ф. Енгельс⁵.

Для В. Леніна, як і сутність держави виявляється у пануванні одного класу над іншими, так і революція – це, в першу чергу, зміна класу, що реалізує державну владу. В. Ленін писав: «Перехід державної влади з рук одного в руки іншого класу є першою, головною, основною ознакою революції як в строго науковому, так і в практично-політичному значенні цього поняття»⁶. Подібною була позиція і Л. Троцького, щоправда він смислово навантаження, характерне для революції, позначав терміном «масове повстання». Зокрема, він зазначає, що: «Чиста змова, навіть у разі перемоги, може дати лише зміну при владі окремих класів того ж правлячого класу або ще менше: зміну урядових фігур. Перемогу одного соціального режиму над іншим приносило в історії лише масове повстання»⁷.

Ставши основою комуністичної ідеології, напрацювання класиків марксизму були розроблені до дрібниць та, згодом, увійшли до авторитетних енциклопедичних видань Радянського Союзу. Зокрема, у «Великій Радянській енциклопедії» 1955 р. випуску розміщено наступне визначення революції: «корінний переворот у розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, переломний, поворотний період у житті суспільства, що означає насильницьке повалення віджилого суспільного ладу та утвердження нового, прогресивного суспільного ладу, завоювання державної влади передовим, прогресивним класом, що використовує її для подальшого розвитку суспільства, для революційних перетворень»⁸.

У «Філософській енциклопедії» 1967 р. революція визначається як: «... якісна зміна, корінний переворот у соціальному житті, що забезпечує поступальний прогресивний розвиток»⁹. У «Філософському енциклопедичному словнику» 1983 р. зазначається, що революція це – «... засіб переходу від історично віджилої суспільно-економічної формації до більш прогресивної, корінний якісний переворот у всій соціально-економічній структурі суспільства»¹⁰. Додомо, що сучасні продовжувачі ідеї марксизму наполягають, на тому що «застосування поняття «революція» виправдано тільки при стадіальному розумінні історії – як переходу на нову стадію. Там, де не визнається стадіальність, не визнаються і революції»¹¹.

¹ Карлейль, Т. (2008). *История Французской революции*. Москва: ЭКСМО, 132.

² Блос (1906). *Французская революция*. Санкт-Петербург: Типография Альтиулера, 1.

³ Маркс, К. (1955). *Критические заметки к статье «Пруссак» «Король Прусский и социальная реформа»*. Маркс К., Энгельс Ф. Т-1. Москва: Политиздат, 444.

⁴ Энгельс, Ф. (1955). Письмо Карлу Марксу, 13 февраля 1851 г. *Сочинения*. Москва: Политиздат, 600.

⁵ Энгельс, Ф. (1955). Письмо Карлу Марксу, 13 февраля 1851 г. *Сочинения*. Москва: Политиздат, 598.

⁶ Ленин, В.И. (1969). Письма о тактике. *Полное собрание сочинений. Т-31*. Москва Политиздат, 133.

⁷ Троцкий, Л.Д. (1997). *История русской революции*. В двух томах. Т-2. Москва: Терра, 152.

⁸ *Большая Советская энциклопедия*. Т-36. (1955). Москва: Большая Советская энциклопедия, 185.

⁹ *Философская энциклопедия в пяти томах. Т-4*. (1967). Москва: Советская энциклопедия, 480.

¹⁰ *Философский энциклопедический словарь* (1983). Москва: Советская энциклопедия, 574.

¹¹ Завалько, Г.А. (2005). *Понятие «революция» в философии и общественных науках: проблемы, идеи, концепции*. Москва: КомКнига, 294; Барг, М.А., Черняк, Е.Б. (1990). *Великие социальные революции XVII – XVIII веков*. Москва: Наука, 159.

1920-ті – 1930-ті рр. характеризуються зародженням, на фоні осмислення Російської революції 1917 р., різних напрямів та теорій революції. Відомий соціолог російського походження П. Сорокін, на основі детального аналізу, зробив висновок, що революція – це боротьба однієї частини суспільства з іншою. На вказаній основі дослідник виключає з аналізованого явища американську революцію XVIII ст., оскільки в ній, на його думку, зазначеного протистояння не було, та навпаки, додає до нього події, що відбувались з найдавніших часів, зокрема у Стародавньому Єгипті, Греції та Римі¹. Зазначимо, що широке розуміння П. Сорокіним революції не дає можливості відмежувати її від подібних видів внутрішнього збройного насилля, зокрема, громадянської війни. Підкреслимо, що і сам дослідник називає революцію та громадянську війну двома взаємопов'язаними явищами. На думку автора, революція змінює якісний склад населення на негативну сторону. Нова еліта, з більш низьким культурним та моральним рівнем формує та оновлює вимоги для кандидатів у владні структури. Вказаний період П. Сорокін і вважає початком громадянської війни.

Поступово, протягом наступних десятиліть, в академічному середовищі формується розуміння того, що революція обов'язково призводить до переформатування політичної системи. Так, один із засновників «теорії революції» К. Брінтон уважав, що революція неодмінно веде до нелегальної, як правило, насильницької зміни форми правління². А. Камю писав, що: «революція означає неминучість установлення нового способу правління»³. У колективній роботі 1966 р. під редакцією К. Фрідріха зазначається, що революція це – «раптове і насильницьке повалення встановленого політичного порядку»⁴. Дж. Петті визначав аналізований феномен як засіб незаконної зміни конституційних умов⁵, а М. Реджано – як «раптове незаконне масове насильство, спрямоване на повалення політичного устрою»⁶. Подібної точки зору дотримується і відома німецько-американська дослідниця Х. Арндт⁷.

У визначеннях революції другої половини ХХ ст. починає з'являтися теза щодо соціальних змін. Зокрема американський дослідник Л. Едвардс вважає, що: «революції змінюють одну систему законності на іншу, і є однією з численних форм соціальної зміни, ... одним з механізмів, що змінюють людське суспільство»⁸. Ч. Джонсон розглядав революцію як особливий тип соціальних змін⁹, а Дж. Данн – як масові, насильницькі та швидкі соціальні зміни¹⁰.

На наш погляд, слід додати, що цінним напрацюванням Ч. Джонсона є його класифікація теорій революцій. Автор у вказаному контексті виділяє чотири групи. Акторно-орієнтовні теорії (Дж. Девіс, Т. Гарр), у яких увага концентрується на вивченні особливостей індивідів і груп, які безпосередньо реалізують революцію, а також на причинах, що змусила їх так діяти. Структурні теорії (С. Хантінгтон, Б. Мур, Т. Скочпол), що є прямою протилежністю акторно-орієнтовним. Революція у подібних концепціях розглядається як виклик перед звичайними людьми, сформований аномальною ситуацією. Інтегративні теорії (К. Брінтон, Н. Смелзер, Р. Даль), що збирають в єдину концепцію акторно-орієнтовні та структурні теорії. Процесуальні теорії, до яких Ч. Джонсон відносить свою концепцію, основною суттю якої є поєднання інтегративної теорії з вивченням фактору випадковості¹¹.

На сьогоднішній день найбільш поширеними є дефініції революції, запропоновані С. Хантінгтоном та Т. Скочпол. Переважна більшість дослідників кінця ХХ – початку ХХІ ст. беруть за основу визначення вказаних авторів, або розширюючи, або критикуючи їх¹².

¹ Сорокін, П. (2005). *Социология революции*. Москва: РОССПЭН, 63-64.

² Brinton, C. (1965). *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage Books, 11.

³ Камю, А. (1998). *Человек бунтующий. Сочинение в пяти томах*. Харьков: Фолио, 159-160.

⁴ Friedrich, C.J. (1966). *An Introductory Note on Revolution*. New York: Atherton Press, 5.

⁵ Pette, G.S. (1971). *Process of Revolution*. New York: H. Fertig, 3.

⁶ Rejai, M. (1973). *The strategy of Political Revolution*. New York: Doubleday & Company, 9.

⁷ Арндт, Х.О. (2011). *О революции*. Москва: Европа.

⁸ Edwards, L.P. (1970) *The Natural History of Revolution*. 2-nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1-2.

⁹ Johnson, C. (1982). *Revolutionary Change*. 2nd ed. Stanford, CA: Stanford University Press, 1.

¹⁰ Dunn, J. (1972). *Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press, 12.

¹¹ Карасев, Д.Ю. (2014). Теория революции Чалмерса Джонсона. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология*, 37-39.

¹² Эйзенштадт, Ш. (1999). *Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций*.

Москва: Аспект Пресс, 46; Foran, J. (2005). *Taking Power. On the Origins of Third World Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 341.

С. Хантингтон ще у 1960-х рр. сформулював одне з найбільш цитованих визначень революції: «швидка, фундаментальна та насильницька зміна внутрішнього становища країни, пануючих цінностей та міфів суспільства, його політичних інститутів, соціальної структури, керівництва, діяльності влади та політики»¹. У більш пізніх роботах дослідник додав у визначення поряд з процесом руйнування процес створення нового. Так, автор указував, що: «Повномасштабна революція, таким чином, пов'язана зі швидким та насильницьким руйнуванням існуючих політичних інститутів, мобілізацією нових груп у політику та створенням нових політичних інститутів»².

Основною сутнісною характеристикою революції, що відрізняє її від інших видів внутрішнього збройного насилля, для Т. Скопол є структурні зміни. На її думку: «Соціальні революції – це швидкі, фундаментальні трансформації суспільного стану та класових структур; вони супроводжуються та частково проводяться через класові повстання знизу». «Суспільні революції відрізняються від інших конфліктів та трансформують процеси, перш за все, комбінацією двох умов: збігом змін у соціальній структурі й класовими повстаннями; та збігом політичної й суспільної трансформації» – пише дослідниця³.

Дж. Пейдж, по суті, перегорнув указані вище визначення, назвавши соціально-політичні перетворення наслідком змін у ціннісних орієнтирах, що розповсюджені в суспільстві. Так, дослідник указував на те, що: «Революція – це швидка і фундаментальна трансформація в категоріях соціального життя та свідомості, метафізичні припущення, на яких ці категорії базуються, та владні відносини, в яких вони виражаються, є результатом широко поширеного в народі визнання утопічних альтернатив сучасному соціальному порядку»⁴. Ч. Тіллі в цілому погоджується з наведеним визначенням, додаючи лише те, що революція: «представляє силове переміщення влади в державі, в якій як мінімум два очевидних блоки претендентів представляють несумісні вимоги по управлінню країною»⁵.

Значна кількість підходів до розуміння сутності революції та відповідна кількість визначень призвели до того, що низка дослідників відмовились від пошуку універсального поняття й пішли шляхом формулювання складених та описових термінів. Зокрема, А. Майер під революцією розуміє два, або навіть три різні процеси, що, як правило, розглядають разом. «Перший – це руйнування старого порядку або старої політичної системи; другий – створення нової; третій – неминучий період хаосу між ними»⁶. Подібною є точка зору англійського соціолога Е. Гідденса, який стверджує, що революцією є ті події, що обов'язково містять масовий соціальний рух, загрозу насильства або застосування його з боку учасників цього руху та широкомасштабні реформи, або зміни як результат⁷.

П. Калверт уважає, що аналізований феномен має чотири складові, а саме повстання, перебудову державного устрою, насильство та корінні зміни в суспільстві⁸. На думку Ш. Ейзенштадта революція містить п'ять компонентів – насильницька зміна політичного режиму; зміна владної еліти; глибинні зміни у всіх найважливіших сферах, зокрема, у економіці та класовій стратифікації; відмежування від минулого; переформатування моралі та виховання⁹.

Дещо по іншому підійшов до розв'язання вказаної вище проблеми Р. Дарендорф. Дослідник наполягає, що одним і тим же терміном «революція» позначають два зовсім різні поняття. «Перше – глибокі перетворення, зміни стрижневих структур суспільства, що, природно, вимагають часу; друге – перетворення швидкі, зокрема, зміна носіїв влади протягом днів або тижнів шляхом

¹ Huntington, S.P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 264.

² Хантингтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс, 271.

³ Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge University Press, 4.

⁴ Paige, J. (2003). *Finding the Revolutionary in the Revolution: Social Science Concepts and the Future of Revolution. The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*. London: Zed Books, 24.

⁵ Tilly, C. (2006). *Regimes and Repertoires*. London; Chicago: University of Chicago Press, 156.

⁶ Meyer, A. (1966). The function of ideology in the Soviet political system. *Soviet Studies*, 17, 3, 275-276.

⁷ Честнов, И.Л. (2016). Революция с позиций посткласической теории права. *Российский журнал правовых исследований*, 1 (6), 55.

⁸ Calvert, P. (1970). *Revolution*. London: Praeger, 143-144.

⁹ Эйзенштадт, Ш. (1999). *Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций*. Москва: Аспект Пресс, 45.

надзвичайно явних та зримих, часто насильницьких дій. Першу можна назвати соціальною революцією, другу – політичною»¹. Тобто, автор повертається до ідеї різних видів революцій, що існувала у XIX ст.

Відомий американський дослідник Дж. Голдстоун пішов далі та заради точного відображення сутності запропонував чотири терміни: «великі революції», «політичні революції», «соціальні революції», «елітарні революції». До «Великих революцій» автор відносить події, що призвели до зміни як політичних інститутів, так і економічних та соціальних структур суспільства. У свою чергу, «політичні революції» змінюють лише політичні інститути, а «соціальні революції» – пов'язані з незалежним виступом нижчих класів. Під «елітарними революціями» Дж. Голдстоун розуміє, по суті, широкомасштабні реформи реалізовані елітами, які керують мобілізацією мас².

Професор Н. Розов у межах реалізації проекту «Революційні хвилі в динаміці модернізації суспільств XIX – IXX ст.: макросоціологічний та соціально-філософський аналіз» (2017 р.) побудував свій пошук визначення революції на основі конструктивної критики найбільш поширених визначень, запропонованих Дж. Голдстоуном та Т. Скочпол. Для вказаного автора основною сутнісною ознакою революції є зміна у політичному режимі під якими він розуміє: «... перетворення (трансформацію) відносин та стійкої системи правил (інститути) політичної взаємодії. Якщо такого перетворення немає, то немає і революції»³. Дослідник пропонує наступне визначення: «(соціальна) революція – це можливий наслідок глибокої соціально-політичної кризи держави з таким рівнем загострення конфлікту, що через масові протести й повстання верховна державна влада відчуває реальну загрозу повалення, причому в ході подій істотно змінюється політичний режим: відносини та інститути політичної взаємодії»⁴.

Н. Розов розшифровує свою найбільш суттєву сутнісну ознаку революцій. «У той же час поняття «політичного режиму» та «відносини, інститути політичної взаємодії» слід трактувати набагато ширше, ніж приналежність верховної влади якійсь групі. Порядок представництва, виборче право, повноваження різних інститутів, правові обмеження виконавчої влади, утвердження прав та свобод громадян, введення їх судового захисту – все це входить у політичний режим та прямо відноситься до інститутів політичної взаємодії. Успішні соціальні революції завжди ведуть до суттєвих змін у цій сфері, навіть коли повалення влади не було...» – пише автор⁵.

Сучасні концепції та підходи до розуміння сутності революції у інтегрованому та кристалізованому вигляді представлені у спеціалізованих довідкових виданнях. Так, у «Великому толковому соціологічному словнику» 1999 р. випуску розміщено наступне визначення революції: «насильницьке захоплення державної влади лідерами масового руху для подальшого використання цієї влади з метою великих процесів соціальної реформи»⁶. У «Соціологічному словнику» 2004 р. – «будь-яка несподівана, зазвичай насильницька зміна в управлінні суспільством»⁷. У «Політологічному словнику-довіднику» 2008 р. – «вид політичного процесу, який характеризується радикальними політичними змінами, зміною політичної системи або ж видаленням з її структури тих чи інших елементів, зміною правлячої еліти»⁸.

Наведені вище терміни зайвий раз підтверджують досить розмите розуміння революції сучасним дослідниками, а також відсутність чітких критеріїв відмежування її від інших видів внутрішнього збройного насилля. У вказаному контексті польський соціолог П. Штомпка виділяє два великі напрямки серед теорій революції – історіософський та соціологічний. Представники першого, по суті, вивчають розрив у довготривалому історичному процесі. У другому напрямку акцентують

¹ Дарендорф, Р. (2002). *Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы*. Москва: РОССПЭН, 16.

² Голдстоун, Д. (2006). К теории революции четвертого поколения. *Логос*, 5 (56), 62.

³ Розов, Н.С. (2017). Кризис и революция: поля взаимодействия, стратегии акторов и траектория конфликтной динамики. *Полис. Политические исследования*, 6, 95.

⁴ Розов, Н.С. (2017). Кризис и революция: поля взаимодействия, стратегии акторов и траектория конфликтной динамики. *Полис. Политические исследования*, 6, 95.

⁵ Розов, Н.С. (2017). Кризис и революция: поля взаимодействия, стратегии акторов и траектория конфликтной динамики. *Полис. Политические исследования*, 6, 95.

⁶ Джерри, Д., Джерри, Д. (1999). *Большой толковый социологический словарь*. Т. 2. Москва: Вече, 147.

⁷ Аберкромби, Н., Хилл, С., Тернер, Б.С. (2004). *Социологический словарь*. Москва: Экономика, 388.

⁸ Погорельный, Д.Е., Фесенко, В.Ю., Филиппов, К.В. (2008). *Политологический словарь-справочник*. Ростов-на-Дону: Наука-Спектр, 207.

увагу на внутрішніх процесах, що відбуваються через масові соціальні рухи та призводять до кардинальних змін у основних соціальних структурах¹. На думку автора «Сучасне визначення революції виходить з обох охарактеризованих вище традицій і являє собою синтез їх основних ідей, а саме уявлення про фундаментальне характер змін, що охоплюють широку соціальну сферу, а також про масову мобілізацію, стрімкі темпи і раптовість самого ходу змін»².

Важливими, на нашу думку, є виокремлені у роботах П. Штомпки характеристики, що відрізняють революцію від інших видів соціальних змін. По-перше, революція впливає на всі сфери та рівні суспільства, зокрема, на економіку, політику, культуру, соціальну організацію та повсякденне життя. По-друге, зміни у вказаних сферах є фундаментальними, вони зачіпають основи функціонування суспільства. По-третє, революційні трансформації обов'язково мають швидкий характер. По-четверте, революція є найбільш характерним та очевидним проявом змін, а період їх проходження – винятковим та пам'ятним. По-п'яте, революція провокує не типові реакції у її учасників та свідків, а саме вибух масової активності, відчуття радості, надії, оптимізму, сили та могутності, набуття сенсу життя та утопічне, радужне бачення майбутнього³.

Цінним для нашого дослідження у роботах П. Штомпки також є його чіткий виклад відмінностей революції від інших, подібних видів внутрішнього збройного насилля. На думку дослідника, державний переворот – це лише зміна правлячої групи без корінної трансформації соціальної та політичної систем. Те саме стосується і путчу, що розглядається лише як захоплення влади військовою елітою. Повстання, як масовий виступ населення проти влади, може призвести лише до часткових, не глибоких змін у вигляді поступок. Громадянська війна характеризується силовим зіткненням соціальних угруповань метою яких, у першу чергу, є отримання влади, а не корінні, системні зміни. П. Штомпка підкреслює, що вказані вище види досить часто супроводжують революцію, особливо на початку, або наприкінці, однак, не є безпосередньо нею⁴.

Таким чином, на основі проведеного аналізу підходів та визначень, для нас стає очевидним, що процес пошуку сутнісної основи революції, та будь-якого іншого виду збройного насилля, раціонально побудувати виходячи із логіки запропонованої Ч. Джонсоном. Ми вважаємо, що слід урахувувати особистісний фактор та повсякденне життя мас, так само як і об'єктивні обставини у глобальному значенні, тут ми спираємось на світ-системний підхід І. Валерстайна, а також, обов'язково, чинник випадковості.

Виходячи із зазначеного, маємо можливість сформулювати наступне визначення. Революція – це вид масового внутрішнього збройного насилля, що виникає за умов невдоволення значної кількості населення своїм повсякденним життям через особливості внутрішньої та зовнішньої (глобальної) соціально-політичної системи, наявності лідерів і відповідної випадкової ситуації, та призводить до швидких, фундаментальних змін у всіх сферах суспільства, зокрема, в інститутах політичної взаємодії та масовій свідомості. Отже, революцію можна віднести до специфічної групи внутрішнього збройного насилля, оскільки вона призводить до суттєвих змін суспільно-політичної системи держави.

References:

1. Aberkrombi, N., Hill, S., Turner, B.S. (2004). *Sociologicheskij slovar'* [Sociological Dictionary]. Moscow: Jekonomika. [in Russian].
2. Arendt, H.O. (2011). *O revoljucii* [About the revolution]. Moscow: Evropa. [in Russian].
3. Barg, M.A., Chernjak, E.B. (1990). *Velikie social'nye revoljucii XVII – XVIII vekov* [Great social revolutions of the XVII – XVIII centuries]. Moscow: Nauka. [in Russian].
4. Bekon, F. (1978). *Sochinenija v dvuh tomah* [Works in two volumes]. Vol. I. Moscow: Mysl'. [in Russian].
5. Berk, Je. (2001). *Pravlenie, politika i obshhestvo* [Board, Politics and Society]. Moscow: Nauka. [in Russian].
6. Blos (1906). *Francuzskaja revoljucija* [French revolution]. Saint Petersburg: Tipografija Al'tiulera. [in Russian].

¹ Штомпка, П. (1996). *Социология социальных изменений*. Москва: Аспект-пресс, 125.

² Штомпка, П. (2005). *Социология. Анализ современного общества*. Москва. Логос, 235.

³ Штомпка, П. (2005). *Социология. Анализ современного общества*. Москва. Логос, 237.

⁴ Штомпка, П. (2005). *Социология. Анализ современного общества*. Москва. Логос, 237.

7. Bolingbrok, G. (1990). *Pis'ma ob izuchenii i pol'ze istorii* [Letters on the Study and Benefits of History]. Moscow: Nauka. [in Russian].
8. *Bol'shaja Sovetskaja jenciklopedija* [Great Soviet Encyclopedia]. Vol. 36. (1955). Moscow: Bol'shaja Sovetskaja jenciklopedija. [in Russian].
9. Vol'ter (1988). *Filosofskie sochinenija* [Philosophical Works]. Moscow: Nauka. [in Russian].
10. Gegel' (1831). *Anglijskij bill' o reforme 1831 goda* [English Reform Bill of 1831]. Politicheskie proizvedenija [Political Works]. Moscow: Nauka. [in Russian].
11. Gel'vecij (1973). *Rassuzhdenie 1. Ob ume samom po sebe. Gel'vecij* [Reasoning 1. About the mind in itself. Helvetius]. *Sochinenija v dvuh tomah* [Works in two volumes]. Vol. 1. Moscow: Mysl'. [in Russian].
12. Gizo, F. (1996). *Istorija anglijskoj revoljucii* [History of the English Revolution]. Vol. 1. Rostov-on-Don: Feniks. [in Russian].
13. Goldstoun, D. (2006). K teorii revoljucii chetvertogo pokolenija [To the theory of the fourth generation revolution]. *Logos* [Logos], no. 5 (56), 62. [in Russian].
14. Darendorf, R. (2002). *Sovremennij social'nyj konflikt. Oчерk politiki svobody* [Modern social conflict. Freedom Policy Essay]. Moscow: ROSSPJeN. [in Russian].
15. Dzhерri, D., Dzhерri, D. (1999). *Bol'shoj tolkovyj sociologicheskij slovar'* [Great Explanatory Sociological Dictionary]. Vol. 2. Moscow: Veche. [in Russian].
16. Zaval'ko, G.A. (2005). *Ponjatie «revoljucija» v filosofii i obshhestvennyh naukah: problemy, idei, koncepcii* [The concept of "revolution" in philosophy and social sciences: problems, ideas, concepts]. Moscow: KomKniga. [in Russian].
17. Kamju, A. (1998). *Chelovek buntujushhij* [Rebel man]. *Sochinenie v pjati tomah* [Composition in five volumes]. Kharkiv: Folio. [in Russian].
18. Karasev, D.Ju. (2014). *Teorija revoljucii Chalmersa Dzhonsona* [Chalmers Johnson's Theory of Revolution]. *Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Sociologija* [Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Sociology], 37-39. [in Russian].
19. Karlej', T. (2008). *Istorija Francuzskoj revoljucii* [History of the French Revolution]. Moscow: JeKSMO. [in Russian].
20. Lancov, S.A. (2009). *Grazhdanskie vojny i revoljucii: sravnitel'nyj analiz vnutripoliticheskikh konfliktov HH – nachala HHI veka* [Civil wars and revolutions: a comparative analysis of domestic political conflicts of the twentieth – early twenty-first century]. *Politicheskaja jekspertiza* [Political expertise], vol. 5, no. 1, 126. [in Russian].
21. Lenin, V.I. (1969). *Pis'ma o taktike* [Tactical Letters]. *Polnoe sobranie sochinenij* [Full composition of writings]. Vol. 31. Moscow: Politizdat. [in Russian].
22. Marks, K. (1955). *Kriticheskie zametki k stat'e «Prussaka» «Korol' Prusskij i social'naja reforma»* [Critical notes on the Prussac article King of Prussia and Social Reform]. Vol. 1. Moscow: Politizdat. [in Russian].
23. Montesk'e, Sh.L. (1999). *O duhe zakonov* [About the spirit of laws]. Moscow: Mysl'. [in Russian].
24. Pogorelyj, D.E., Fesenko, V.Ju., Filippov, K.V. (2008). *Politologicheskij slovar'-spravochnik* [Political Dictionary]. Rostov-on-Don: Nauka-Spektr. [in Russian].
25. Pustovojt, Ju.A. (2017). *Bunt, vosstanie, revoljucija: organizovannoe nasilie gorozhan v kontekste modernizacionnyh processov* [Riot, rebellion, revolution: organized violence of citizens in the context of modernization processes]. *Vestnik Burjatskogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomika i menedzhment* [Bulletin of the Buryat State University. Economics and Management], 71-81. [in Russian].
26. Rozov, N.S. (2017). *Krizis i revoljucija: polja vzaimodejstvija, strategii aktorov i traektorija konfliktnoj dinamiki* [Crisis and revolution: fields of interaction, strategies of actors and the trajectory of conflict dynamics]. *Politicheskie issledovanija* [Policy research], no. 6, 95. [in Russian].
27. Sorokin, P. (2005). *Sociologija revoljucii* [Sociology of revolution]. Moscow: ROSSPJeN. [in Russian].
28. Trockij, L.D. (1997). *Istorija russkoj revoljucii. V dvuh tomah* [The history of the Russian revolution. In two volumes]. Vol. 2. Moscow: Terra. [in Russian].
29. *Filosofija v Jenciklopedii Didro i Dalambеra* [Philosophy in the Encyclopedia of Didro and D'Alembert] (1994). Moscow: Nauka. [in Russian].
30. *Filosofskaja jenciklopedija v pjati tomah* [Philosophical Encyclopedia in Five Volumes]. Vol. 4. (1967). Moscow: Sovetskaja jenciklopedija. [in Russian].

31. *Filosofskij jenciklopedicheski slovar'* [Philosophical Encyclopedic Dictionary] (1983). Moscow: Sovetskaja jenciklopedija. [in Russian].
32. Huntington, S. (2004). *Politicheskij porjadok v menjajushhihsja obshhestvah* [Political Order in Changing Societies]. Moscow: Progress. [in Russian].
33. Chestnov, I.L. (2016). Revoljucija s pozicij postklasicheskoj teorii prava [A revolution from the perspective of the postclassical theory of law]. *Rossijskij zhurnal pravovyh issledovanij* [Russian Journal of Legal Studies], no. 1 (6), 55. [in Russian].
34. Shtompka, P. (1996). *Sociologija social'nyh izmenenij* [Sociology of social change]. Moscow: Aspekt-press. [in Russian].
35. Shtompka, P. (2005). *Sociologija. Analiz sovremennogo obshhestva* [Sociology. Analysis of modern society]. Moscow. Logos. [in Russian].
36. Jeizenshtadt, Sh. (1999). *Revoljucija i preobrazovanie obshhestv. Sravnitel'noe izuchenie civilizacij* [The revolution and the transformation of societies. Comparative study of civilizations]. Moscow: Aspekt Press. [in Russian].
37. Jengel's, F. (1955). Pis'mo Karlu Marksu, 13 fevralja 1851 g. [Letter to Karl Marx, February 13, 1851]. *Sochinenija* [Works]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
38. Brinton, C. (1965). *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage Books. [in English].
39. Calvert, P. (1970). *Revolution*. London: Praeger. [in English].
40. Clark, J. (1862). *The History and Theory of Revolutions. From the Princeton Review for April 1862*. Philadelphia: William S. & Alfred Martien. [in English].
41. Dunn, J. (1972). *Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
42. Edwards, L.P. (1970). *The Natural History of Revolution*. 2-nd ed. Chicago: University of Chicago Press. [in English].
43. Foran, J. (2005). *Taking Power. On the Origins of Third World Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
44. Friedrich, C.J. (1966). *An Introductory Note on Revolution*. New York: Atherton Press. [in English].
45. Hume, D. (1773). *The history of England, from the invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688. In eight volumes*. London: Printed for Cadell. [in English].
46. Huntington, S.P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press. [in English].
47. Johnson, C. (1982). *Revolutionary Change*. 2nd ed. Stanford, CA: Stanford University Press. [in English].
48. Meyer, A. (1966). The function of ideology in the Soviet political system. *Soviet Studies*, 17, 3, 275-276. [in English].
49. Paige, J. (2003). Finding the Revolutionary in the Revolution: Social Science Concepts and the Future of Revolution. *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*. London: Zed Books. [in English].
50. Pette, G.S. (1971). *Process of Revolution*. New York: H. Fertig. [in English].
51. Rejai, M. (1973). *The strategy of Political Revolution*. New York: Doubleday & Company. [in English].
52. Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge University Press. [in English].
53. Tilly, C. (2006). *Regimes and Repertoires*. London; Chicago: University of Chicago Press. [in English].